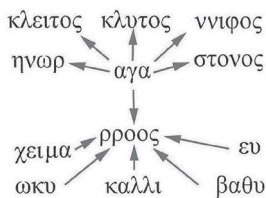

Homéros és a hálózatok

1. Összetett jelzők

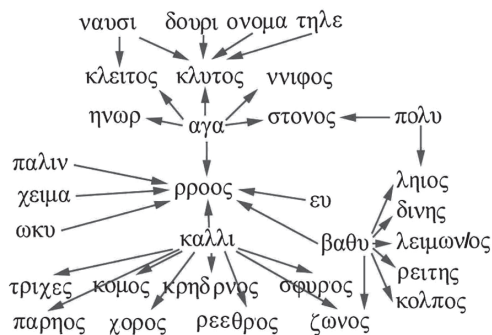
A homérosi nyelvet tárgyaló fontos *Realencyclopädie*-beli cikkében K. Witte már a 19. század végén felhívta a figyelmet arra, hogy a homérosi összetett jelzők közt számos olyan van, melynek elemei cserélhetőek: nemcsak ἀργυρότοξος (*argyrotoxos*, ezüstíjű), ἀργυρόπεζα (*argyropeza*, ezütlábú), ἀργυρόηλος (*argyroēlos*, ezüstszegecs) van, hanem ἀγκυλότοξος (*ankylotoxos*, horgasíjű) κυανόπεζα (*kyanopeza*, sötétkéklábú) is, és nemcsak ἀγκυλότοξος, hanem ἀγκυλόμητης (*ankylomētēs*, horgaseszű) is, stb.¹ Az összetett jelzők alaposabb vizsgálata azonban azt mutatja, hogy az ilyen jelzők száma több százra rúg. Első látásra szemlélhető ez egy egyszerű példán:

1. ábra

¹ Witte 1913: 2226. A görög nevek és szavak írásában az ún. tudományos átírást követem.

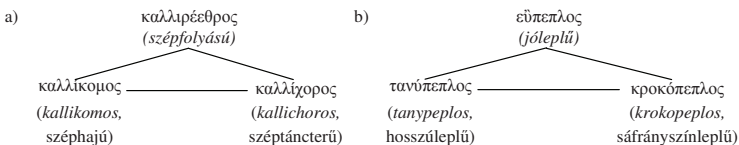
A nyíl mindig a másodík elem felé mutat, amely azután mind tovább bővíthető:

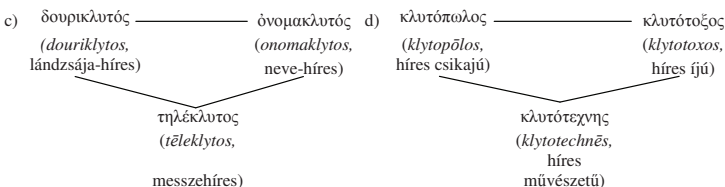
2. άbra

2. és 3. άbra, de ez sem tartalmaz – távolról sem! – minden kapcsolatot.

Egy-egy tag általában vagy első, vagy második tagként fordul elő:²

De előfordul, hogy ugyanaz az elem hol első, hol második tagként áll:³

2. Formulák

A jelzők természetesen nem önmagukban állnak, hanem a beszéd rendszerébe ágyazva, valamilyen jelzett szóhoz kapcsolva. E kapcsolat lehetőségét egyfelől a jelentés, másfelől a versmérték határozza meg. E két tényező érvényesülésétől függően azonban a

² Az alábbiakban a tárgyalt szavaknak csak az *Ilias*, illetve az *Odysseia* szövegében található első előfordulását adom meg, továbbá azt, hogy az említett helyen kívül még hányszor fordul elő a szó az illető eposzban. Ha csak egyszer fordul elő, nem jelzem külön, hogy többször nem. Καλλιρέεθρος: *Od.* 10, 107 (még 1×); καλλίκομος: *Il.* 9, 449; *Od.* 15, 58; καλλίχορος: *Od.* 11, 581; τανύπεπλος: *Il.* 3, 228 (még 2×); *Od.* 4, 305 (még 3×); εὐπεπλος: *Il.* 5, 424 (még 4×); *Od.* 6, 49 (még 1×); κροκόπεπλος: *Il.* 8, 1 (még 3×).

³ Δουρικλυτός: *Il.* 2, 645 (még 16×); *Od.* 17, 116; de van δουρικλειτός is: *Il.* 5, 55 (és még 4×); *Od.* 17, 116; ὀνομακλυτός: *Il.* 22, 51; *Od.* 9, 364 (még 1×); τηλεκλυτός: *Il.* 19, 400; *Od.* 1, 30; de van τηλεκλειτός is: *Il.* 5, 491 (még 4×); *Od.* 11, 308; κλυτόπωλος: *Il.* 5, 654 (még 2×); κλυτότοξος: *Il.* 4, 101 (még 2×); *Od.* 17, 494 (még 1×); κλυτότεχνης: *Il.* 1, 571 (még 2×); *Od.* 8, 286.

kapcsolatok nem meghatározott rendszeresség szerint ismétlődően jelennek meg, hanem valószínűleg skálafüggetlen, azaz váratlanul gyakori előfordulásokat, jelző és jelzett szó csomópontokat alkotva,⁴ aszerint, hogy az említett két tényező mit enged meg. Minden lehetőség mindamellet még ezen korlátok közt sincs maradéktalanul kihasználva. Az 1. ábrán látható, hogy számos *ἀγα-*-val (*aga-*: nagyon) összetett szó van, az *ἀγακλυτός* (*agaklytos*: nagyon híres) például kilencszer fordul elő a két eposzban, az *ἀγακλειτός* (*agakleitos*: nagyon híres) tizenegyszer, az *ἀγαστονος* (*agastonos*: erősen zúgó) csak egyszer. (Más *-στονος* összetételű szó nincs.) A *τόξον*-nal (*toxon*: íj), a *φορος*-szal (*phoros*: hordozó) is számos összetétel van, a *τοξόφορος* (*toxophoros*: íjhordozó) szó azonban csak egyszer olvasható. Más „egyszer mondott” (*hapax legomenon*) szavak is vannak. – Vannak „üres helyek” is. Van *ἀγακλυτός* (*agaklytos*: nagyon híres), *ναυσικλυτός* (*nausiklytos*: hajóval híres), az *εὐ-*-val (*eu-*: jól) összetett szavak száma meghaladja a hetvenet, de nincs **εὐκλυτός* nemcsak a homérosi eposzokban, de az egész görög irodalomban sem. Igaz, van *εὐκλεής* (*eukleēs*), ami szintén jóhírűt jelent (többes hímnemű *acc.*-ban már kicsit módosítva: *εὐκλεῖας* [*eukleias*], mert így illeszthető a versbe), és van *ἀγακλυτός* (*agaklytos*: nagyon híres), *ἀγακλειτός* (*agakleitos*: ua.), *ἀγακλεής* (*agakleēs*: ua.) aszerint, hogy a versmérték mit kíván.⁵

A versmérték többféleképpen hatott a jelzők alakjára. Hatott a végződésre valahogy megnyújtva vagy megrövidítve azt: *εὐλειμών* (*euleimōn*: jómezejű) és *βαθύλειμος* (*bathyleimos*: mélymezejű), *βαθυδίνης* (*bathydinēs*: mélyörvényű) és *βαθυδινήεις* (*bathydinēeis*: ua.). Az első tag is megnyújtható. A szokásos *πολυ-* (*poly-*: sok) helyett *πouλυ-* áll például a *πouλυβότεира* (*poulyboteira*: sokakat tápláló) szóban, vagy az

⁴ Csermely 2009: 335–336.

⁵ *ἀγακλυτός*: *Il.* 6, 436; *Od.* 3, 388 (még 7×); de van *ἀγακλειτός* is: *Il.* 2, 564 (még 3×); *Od.* 3, 59 (még 4×); *ἀγαστονος*: *Od.* 12, 97; *τοξόφορος*: *Il.* 21, 483; *ναυσικλυτός*: *Od.* 7, 39 (még 5×); *εὐκλεής*: *Il.* 17, 415; *εὐκλεῖας*: *Il.* 10, 281; *Od.* 21, 331; *ἀγακλεής*: *Il.* 16, 738 (még 3×).

egyszer, csak gen.-ban előforduló *πουλύποδος* (*poulypodos*: soklábúnak a...; a polipról van szó) formában. A jelző hosszúságát azonban belső bővítéssel vagy rövidítéssel is meg lehet változtatni. (Hogy melyik alak az „eredeti”, bajos volna eldönteni.) *ναυσικλυτός* (*nausiklytos*: hajóval híres), de *ναύλοχος* (*naulochos*: hajórejthő) *ναύμαχος* (*naumachos*: hajóharcos = hajóharcban használatos), általában *ταλασίφρων* (*talasiphron*: tűrőlelkű), de egyszer *ταλάφρων* (*talaphron*: ua.). Végül van olyan eset, mikor a második tag jelentése azonos, de képzése egészen más: *πολύτλας* (*polytlas*: sokattúrt) és *πολυτλήμων* (*polytlēmōn*: ua.).⁶

Bármily bonyolultnak látszik is a 3. ábrán az elemek közötti összefüggés, öt-hat lépésben valószínűleg el lehet jutni bármely elemtől bármely tetszőleges elemhez, azaz a hálózat kisvilág típusúnak mondható. Ennek bizonyítása, éspedig az elemek (összetett jelzők) teljes rendszerére vonatkozóan, még várat magára, egyelőre csak szűrőpróbákkal tudom valószínűsíteni.

Mindenesetre valószínűnek látszik, hogy itt szabályos hálózattal állunk szemben, amennyiben hálózatnak egymással összefüggő, egymásba ágyazott, skálafüggetlen eloszlású, kisvilágot alkotó elemek összességét tekintjük. Hátravan még azonban ezek szerint annak vizsgálata, hogy mi vagy mik az(ok) a rendszer(ek), amely(ek)be az összetett jelzők hálózata be van ágyazva, túl azon az általánosságon, hogy a nyelv az, illetve a daktilikus hexameter.

A jelzők jelentésüknél fogva valamilyen jelzett szóhoz (főnévhez) kapcsolódnak. Ezeket a kapcsolatokat vizsgálta 1928-tól kezdődőleg Milman Parry.⁷ A jelzőket illetően (melyek termé-

⁶ *Εὐλείμων*: *Od.* 4, 607; *βαθύλειμος*: *Il.* 9, 151 (még 1×); *βαθυδίνης*: *Il.* 20, 73 (még 4×); *Od.* 10, 511; *βαθυδινήεις*: *Il.* 21, 11 (még 1×); *πουλυβότειρα*: *Il.* 3, 89 (még 16×); *Od.* 8, 378 (még 2×); *πουλύποδος*: *Od.* 5, 432; *ναυσικλυτός*: lásd 5. jegyzet; *ναύλοχος*: *Od.* 4, 846 (még 1×); *ναύμαχος*: *Il.* 15, 384 (még 1×); *ταλασίφρων*: *Il.* 4, 421 (még 1×); *Od.* 1, 87 (még 10×); *ταλάσιφρων*: *Il.* 13, 300; *πολύτλας*: *Il.* 8, 97 (még 2×); *Od.* 5, 171 (még 36×); *πολυτλήμων*: *Il.* 7, 152; *Od.* 8, 319.

⁷ Parry minden munkája (franciául írt első dolgozatai is angol fordításban): Parry 1971.

szetesen korántsem mind összetett jelzők) két csoportot különböztetett meg: a fajtajelzőket (melyek egy meghatározott csoport bármely tagjához járulhatnak) és a megkülönböztető jelzőket (melyek csak valamely egyed jellemzői).⁸ Mindkettő használhatóságát a metrikai érték határozza meg. Minthogy ezek a jelzős szerkezetek részint a versmértékbe illő voltak, részint jelentésük folytán jól használhatók, ismétlődőleg használják is, s elemeik a metrikai érték figyelembevételével cserélhetők: fényes Achilleus helyett állhat fényes Odysseus vagy fényes Agénór, de nem állhat fényes Aias. Ezt nevezi Parry formulatípusnak.⁹ Az ismétlődő használat természetesen nemcsak jelzős szerkezetekkel történik meg, hanem másfajta szintagmákkal is, mint például a lakoma befejezését jelentő sorral: αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἔντο (*autar epei posios kai edētyos ex eron hento*: miután az ivás és evés vágyát elküldték),¹⁰ de most elsősorban a jelzős kifejezések alakulásának vizsgálatára szorítkozunk. Az ismételten előforduló, metrikailag meghatározott szókapcsolat, mely valamely lényeges gondolatot fejez ki, Parry meghatározása szerint a formula.¹¹ A jelzős szerkezetek tehát a formulák nagyobb hálózataiba ágyazódnak bele.

Beágyazódnak egyszerűen értelmi okokból, hiszen szövegben (a beszéd nagy rendszerén belül) a jelzős főnévről valamit állítani kell. A ῥοδοδάκτυλος Ἥως (*rhododaktylos Hōs*: rózsaujjú Hajnal: ezt a jelzőt csak a Hajnal kapja) φάνη (*phanē*: megjelent). Ez már kerek mondat. Mivel azonban egy másik cselekmény időpontjának meghatározásául van szánva, s így annak van alárendelve, ki kell tenni a megfelelő kötőszót: ἤμος (*ēmos*: mikor). Metrikai okokból ez nem állhat a φάνη (*phanē*) előtt, s így a hézagot ki kell tölteni. Ezt a feladatot tölti be az ἠριγένεια (*ērigeneia*: reg-

⁸ Parry 1971: 145–153.

⁹ Parry 1971: 14.

¹⁰ *Il.* 1, 469 (még 6×); *Od.* 1, 150 (még 14×).

¹¹ Parry 1971. 13; 277. Azóta számosan foglalkoztak a formulakérdéssel: Edwards 1986: 171–230, 1988: 19–60.

gel szülte) jelző. Így lesz az egész sor formulává.¹² Korántsem mindig így történik. Hektór állandó jelzője a κορυθαίολος (*koruthaiolos*: sisakrázó). Ez hol csak egyedül fordul elő (több mint harmincszor), hol előtte áll még a μέγας (*megas*: nagy) jelző, aszerint, hogy az állítmány mennyi helyet foglal el a verssorból. Itt a „sisakrázó” megkülönböztető jelző, mely elé szükség esetén egy fajtajelző járul.¹³ Fordítva van Odysseus egy jelzője esetében: rá az jellemző, hogy sokat túrt. Ez a jelző, a πολύτλας (*polytlas*: sokattúrt) a hexameterbe Odysseus neve mellé bajosan illeszthető be, ezért utána még egy fajtajelző kerül, a δῖος (*dios*: fényes), de ha a verssor elején több helyre van szükség, vagy a költő Odysseus túró voltát éppen nem akarta hangsúlyozni, csak a δῖος-t használja.¹⁴ Hasonló az Achilles esetére: ποδάρκης δῖος Ἀχιλλεύς (*podarkēs dios Achilleus*: gyorslábú fényes Achilles): ahol a ’gyorslábú’ el is maradhat, ha viszont rövidebb formulára van szükség a gyors láb kifejezésére, akkor más megoldás kínálkozik: πόδας ὠκύς (*podas okys*: lábára nézve gyors) Achilles.¹⁵ Az Achilles-eset azonban más miatt is érdekes. Metrikai okokból egyik kifejezést sem lehet függő esetben tenni, ezért a jelző egy harmadik változatát használja az epikus nyelv: ποδώκης (*podōkēs*: lábagyors), de mivel metrikai okokból ennek sem lehet egyik alakját sem a hős nevéhez kapcsolni, körülírást alkalmaz, accusativusban ezt: ποδῆκεα ποδώκεα Πηλεΐωνα (*podōkeea Pēleïōna*: a lábagyors Péleusfit), genitivusban ezt: ποδώκεος Αἰακίδαο (*podōkeos Aiakidao*: a lábagyors Aiakos-unokának a...), dativusban

¹² Ἥμος δ’ ἠριγένεια φάνη ῥοδοδάκτυλος Ἥως: *Il.* 1, 477 (még 1×); *Od.* 2, 1 (még 19×). A sor első felének változatai: *Il.* 6, 175; 9, 707; 23, 109: a „rózsaujjú Hajnal megjelent” változatlan sorvégződés, ezért látszik valószínűnek, hogy innen indult ki a formulaképződés.

¹³ Κορυθαίολος Ἔκτωρ: *Il.* 3, 83 (még 36×); μέγας κορυθαίολος Ἔκτωρ: *Il.* 2, 816 (még 11×).

¹⁴ Πολύτλας δῖος Ὀδυσσεύς: *Il.* 8, 97 (még 4×); *Od.* 5, 171 (még 36×); δῖος Ὀδυσσεύς: *Il.* 1, 145 (még 17×); *Od.* 1, 196 (még 40×).

¹⁵ Ποδάρκης δῖος Ἀχιλλεύς: *Il.* 1, 121 (még 20×); δῖος Ἀχιλλεύς: *Il.* 1, 7 (még 54×); πόδας ὠκύς Ἀχιλλεύς: *Il.* 1, 58 (még 5×).

ezt: ποδώκει Πηλειῶνι (*podōkei Pēleiōni*: a lábagyors Péleusfi-nak).¹⁶ Ez az, amit Parry formularendszernek nevez.¹⁷

A formuláknak tehát a jelzőkéhez hasonlóan lehetnek a versmérték kívánalmával összhangban rövidebb és hosszabb változatai azáltal, hogy egy-egy elem hozzájárul vagy elmarad. Van azonban a bővítésnek egy további módja is: az, amikor két formula összeépüléséből jön létre egy új, ami már további következményekkel is jár vagy járhat. A κλέος οὐρανὸν ἴκει (*kleos ouranon hikei*: híre az eget éri) formula kereszteződik az igen gyakori οὐρανὸν εὐρὺν (*ouranon euryn*: széles eget) formulával, s így létrejön a κλέος οὐρανὸν εὐρὺν ἱκάνει (*kleos ouranon euryn hikanei*: a hír a széles eget éri) formula, ahol azonban metrikai okokból a ἴκει (ér) igének egy másik alakját kell használni.¹⁸

A formulák tehát az összetett jelzőkhöz hasonlóan, amennyiben elemek cserélhetők és belsőleg bővíthetők. Van azonban egy ennél fontosabb megfelelés is. P. Kiparsky hívta fel a figyelmet arra, hogy vannak olyan formulák, melyek bővülnek-rövidülnek, vagyis alakíthatók (flexibilisek), és vannak, amelyek merevek, nem változtathatók. A fentebb idézett két sor, a Hajnáról, illetve a lakoma befejezéséről például ilyen, soha másképp elő nem fordul. Ezek, fejtegeti Kiparsky, olyan rögzült kifejezéseként értelmezhetők, melyekben a szavak bizonyos vonatkozásban hasonló szerepet töltenek be, mint a szóösszetételekben. Mind a rögzült kifejezések, mind az összetett szavak használata bizonyos meghatározott körre korlátozódik, szintaktikailag merevek, jelentésanilag úgy viselkednek, mintha nem összetételek volnának. Ahogy a nyelvben általában vannak olyan rögzült kifejezések, melyek elemei egymástól el nem választhatók, sem sorrendjük fel nem cserélhető, és szintaktikailag rendhagyó mó-

¹⁶ Acc.: *Il.* 13, 113 (még 9×); gen. *Il.* 16, 134 (még 7×); dat. *Il.* 23, 249 (még 1×).

¹⁷ Parry 1971: 109.

¹⁸ Κλέος οὐρανὸν ἴκει: *Il.* 8, 192; *Od.* 9, 20; οὐρανὸν εὐρὺν: *Il.* 8, 74 (még 9×); *Od.* 5, 169 (még 14×); κλέος οὐρανὸν εὐρὺν ἱκάνει: *Od.* 8, 74 (még 1×).

don is megjelenhetnek, mindenesetre nem transzformálhatók, úgy vannak ilyen formulák is („szilárd formulák”), és ahogyan vannak olyan rögzült kifejezések, melyek alkotóelemei elválaszthatók, sorrendjük felcserélhető, szintaktikailag átalakíthatók, és ezért nem jelennek meg rendhagyó módon, úgy vannak ilyen formulák is.¹⁹ A lényegét már Parry is látta (a szavak elvesztik külön-külön jelentésüket, és egyetlen gondolatot fejeznek ki, például „hajnalodott”).²⁰ Marót is a szólamot hozta párhuzamul, Devecseri pedig epikus egy-szavakról beszélt, de egyikük sem tett különbséget szilárd és nem szilárd formulák közt, s nem állította a jelenséget általános nyelvészeti összefüggésbe.²¹ Kiparsky értelmezése azonban azt is megmutatja, hogy a formulák s ezen belül a jelző + jelzett szó formulák hogyan ágyazódnak bele a nyelv egészen belül az így vagy úgy rögzült kifejezések, hogy Marót terminológiáját használjuk: a szólamok hálózatába.

Mint az összetett jelzők, a formulák is skálafüggetlen jellegűek, hiszen az, hogy mikor melyik formula kerül elő, függ a beszéd (az elbeszélés) menetétől, de függ az elbeszélő szándékától is: mit mennyire akar hangsúlyozni, sőt legalább egy eset talán stilisztikai októl is.²² De a skálafüggetlenséget mutatják, mint az összetett jelzők esetében is, az „üres helyek”, azok a formulák, melyek lehetnének, az archaikus epika fennmaradt töredékeiben

¹⁹ Kiparsky 1976: 74–83.

²⁰ Parry 1971: 13.

²¹ Marót 1958; Devecseri 69–70, 105–114.

²² Hainsworth 1968: 117. – A κλέος ἄφθιτον fordulat (*Il.* 9, 413) in-doeurópai ősköltészeti hagyatéknak tekintését ma már erős kéttelylel fogadják. A fordulatnak mindenesetre van egy metrikai értékben pontosan megfelelő párja, mely ugyancsak a 4–6. lábban fordul elő, s ugyanazt a lényeges gondolatot fejezi ki, csak negatív formában: κλέος οὔποτε ὀλεῖται (*Il.* 2, 325; 7, 91; *Od.* 24, 196). A költő ezt is használhatta volna, s a sor első fele talán inkább ezt juttathatta volna eszébe. Nem használta, mert a 413. és a 415. sor első felét akarta megfeleltetni egymásnak, és/vagy mert ugyanezen sorok második felét akarta oly módon is párhuzamossá tenni, hogy mindkettő pozitív formájú legyen, tehát kizárólag stilisztikai okokból, a kifejezés szimmetriája kedvéért, a nyelv öncélú kívánalma kedvéért.

esetleg elő is fordulnak, de a két nagy eposz nyelvében nem.²³ A kisvilágiság általános bizonyítása még itt is várat magára, de a jelzős szerkezetek esetében, akár formulatípusokról, akár formularendszerekről van szó, elég kézenfekvő.

3. Metrika és elvonás

A formuláknak mindenesetre metrikai értékük van, s a formulák átalakításával (bővítésével, rövidítésével, egymásba építésével) nemcsak új formulák, szintaktikai egységek jönnek létre, hanem új metrikai egységek is (a κλέος οὐρανὸν ἵκει pherekrateusból a κλέος οὐρανὸν εὐρὸν ἵκάνει paroimiakos lesz). A két – szintaktikai és metrikai – szerkezet sokféleképpen valósulhat meg; ugyanaz a metrikai egység többféle, eltérő jelentésű szintagmával „tölthető ki”, és hasonló jelentésű szintagma többféle metrikai formát ölthet. Ahhoz azonban, hogy egy formulatípus új változatát egy énekmondó-költő megalkossa, illetve hogy a befogadó közönség azt mint az ismert egy változatát érzékelye és várja (és itt most külön kiemelendő, hogy nemcsak a jelző + jelzett szó formulákról van szó, hanem a bonyolultabbakról is), a szintaktikai és metrikai szerkezetek felismerésére és bizonyos elvonására van szükség, vagyis arra, hogy közlő és befogadó a maga számára, ha különböző mértékben is, a felszíni szerkezet alapján a mélyszerkezetet kialakítsa. Nem a „képletet” a maga elvontságában, hanem az egyik megvalósultság alapján a másikat közvetlenül ugyanolyannak elfogadva.

²³ Az üres helyekről lásd Hainsworth 1968: 58–73. Néhány további példa: Ritoók 1973: 129–130.

4. Beszédszerkezetek

A formulákból és nem formulákból, szószerkezetekből, mondatokból beszédszerkezetek lesznek. Egy ilyen szerkezet, amit a görög–római irodalommal foglalkozók gyűrűs szerkezetnek, a zenével foglalkozók hídszerkezetnek (**A B A**) neveznek.²⁴ Ennek több megjelenési formája van.

Az egyik a mitológiai példa.²⁵ A beszéd egy adott helyzetből indul ki, áttér a hasonlóknak látott mitológiai helyzetre, s végül visszatér az adott helyzetre, a beszédére. A példa elbeszélésébe kerülhetnek olyan elemek, melyek az elbeszélő helyzetéből adódnak, mert az elbeszélő a saját helyzetéhez minél hasonlóbbnak akarja látni – tudatosan vagy öntudatlanul – a példát. Egyfelől tehát a saját helyzetéből értelmezi a példát, másfelől a példából a saját helyzetét, a kettőt mintegy egymáshoz igazítja. A gyűrűs szerkezet helyzetnek és példának ebből az összeillesztéséből adódik, így lesz a példa az adott helyzetben megokolás, érv, pozitív vagy negatív magatartásminta, éppen azért, hogy a beszélő azt a maga helyzetére vonatkoztatja. A szerkezet abból a gyakorlati szükségletből ered, hogy az elbeszélőnek a történetre mint segítő normára van szüksége.

Más a helyzet a hasonlat esetében.²⁶ Felépítésében hasonlít a mitológiai példához. A gondolatmenet itt is egy adott helyzetből indul ki, és ahhoz tér vissza, ami az antapodosisban formálisan is kifejezésre jut. A kettő, példa és hasonlat kidolgozásának módja is hasonló. A hasonlatok elbeszélő része szintén az epikai helyzethez igazodik, azt tükrözi, vagy azt jelzi előre. Vannak azonban fontos különbségek is. A mitológiai példa esetében a beszélő a példát és a maga helyzetét egymásból értelmezi, illetőleg a költő a példát hőse helyzetéhez igazítja, és viszont. A ha-

²⁴ A gyűrűs szerkezet elnevezés H. Fränkelről származik (Fränkel 1927). A szerkesztésmódról Otterlo 1944 és 1948.

²⁵ Oehler 1925; Willcock 1964.

²⁶ Alapvető: H. Fränkel 1922; Riezler 1936; a régebbi irodalom: Brusznai 1955, 1956; azóta: Anderson 1957–1958; Moulton 1977.

sonlat esetében ilyen viszonyosságról nincs szó, itt csak a hasonlat igazodik a helyzethez. Ennek oka pedig – és ez a második különbség –, hogy a példának normatív szerepe van: értékek hordozója és kifejezője, melyek a költeményen kívül, a társadalmi gyakorlatban is eleven, szabályozó tényezők. Nem így a hasonlat. A példának etikai, magatartás-formáló funkciója van, a hasonlatnak poétikai, magatartás-ábrázoló funkciója. – A hasonlatok azonban maguk is formulaszerűek, amennyiben meghatározott helyzetben meghatározott tartalmú, sőt néhányszor szó szerint ismétlődő, tehát valóban formulaként alkalmazott hasonlatok használatosak.²⁷

Van végül a gyűrűs szerkesztésnek egy harmadik, eredetileg feltehetően szintén a gyakorlatból kiinduló megjelenése: a beszédek. A beszélő az előtte (hozzá) beszélő szavaiból, kérdéséből indul ki, arra válaszol, kifejtve a maga álláspontját, végül ismét az előtte beszélő szavaira utalva zárja a maga beszédét. Ez olykor részletesebben ki is van dolgozva, nemcsak **A B A** a gondolatmenet, hanem **A B C B A** stb., de az alapforma minden esetben ugyanaz.²⁸ Ha az első két esetben a szerkezet alkalmazásának etikai, illetőleg poétikai funkciója volt, úgy ez az alkalmazás retorikainak tekinthető.

5. Elbeszélésszerkezetek (tipikus helyzetek)

A formulák (szintagmák, mondat) egyszerű megnyilatkozások, melyek szerkezetét a metrika határozta meg. Az itt tárgyalt esetek bonyolult megnyilatkozások: beszéd, melynek szerkezetét nem a formulák határozzák meg, melyekből felépül, nem is a metrika, noha ez is köti, hanem az, ti. a szerkezet, legalábbis kezdetben, a gondolatmenetből adódik, és lesz meghatározóvá. A formulák

²⁷ Például *Il.* 6, 506–11 = 15, 263–8; tipikus helyzetekben bár nem szó szerint ismétlődő, de tipikus (és ennyiben ismétlődő) hasonlatok: Krischer 1971: 31–75.

²⁸ Lohmann 1970.

hálózata ily módon a beszédszerkezetek hálózatába ágyazódik bele, mint azzal rokon, hiszen a beszédszerkezet is bővíthető vagy rövidíthető, elemei cserélhetőek, a szerkezetek egymással kapcsolhatóak. Mindez s az egész szerkezet előfordulása is skálafüggetlen jellegű, nem rendszeres szakaszossággal ismétlődő.

Talán még inkább áll ez a homérosi eposzokban oly gyakori tipikus helyzetek leírására.²⁹ Egy ilyen helyzet az ima.³⁰ Ennek szerkezete az eposzban általában a következő: 1. megszólítás, mely két elemből tevődik össze: a) hallgass meg; b) a megszólított istenség neve és jelzői; 2. a tulajdonképpeni ima, mely megint kéttagú: a) hivatkozás korábban meghallgatott imákra; b) a kérés az adott helyzetben. A 2a) és b) párhuzamos, többnyire terjedelme is azonos. A szerkezet ősi, ha nem is volt ilyen kiegyensúlyozott, eredetileg a gyakorlat alakította ki a szerkezetet, azután a szerkezet alakította a gyakorlatot. Az *Ilias*-költő azonban a hagyományos szerkezetet a maga művészi céljainak megfelelően alkalmazta. A korábbi imateljesítésekre való hivatkozás mindig olyasmit említ, aminek valóban teljesült voltát a költemény hallgatója-olvasója már tudja.

Az *Ilias*nak egyik „tipikus jelenete” a harcban való összecsapás.³¹ Ennek egyik, talán leggyakoribb változata a következő: **A** dárdát dob **B**-re, de nem találja el. **B** dárdát dob **A**-ra, megsebesíti, de nem végzetesen. **A** kardot ránt, és megöli **B**-t.³² Egy egyszerűbb (és ritkább) eset, mikor **A** egy hatalmas követ vagy dárdát dob **B**-re, s azután karddal megöli.³³ De előfordul az

²⁹ Arend 1933; Parry 1971: 333–337; Marót 1934: 24–26; Lord 1951: 71–80. Lord után számosan különféle elbeszélésmenetekről, például Armstrong 1958; Powell 1977; stb.

³⁰ Ausfeld 1903; Schwenn 1927.

³¹ Fenik 1968.

³² Fenik 1968: 145–146.

³³ Kövel: II. 4, 517–26; 5, 580–6; dárdával: 20, 457–9; 478–83. Tulajdonképpen ez a menet érvényesül akkor is, ha B nem hal meg, mert még szerepe van az eposz további során: 14, 409–20 (vö. 15, 248–52).

az egyszerű eset is, hogy **A** kővel vagy dárdával rögtön halálra sebz **B**-t.³⁴

Az alkalmazott fegyver és harcmodor alapján megkísérelhető volna az elbeszélésmenetek valamilyen időrendjének megállapítása.³⁵ Szempontunkból azonban most tanulságosabb az, hogy különféle elbeszélésvázak egymás bővített vagy rövidebb változatainak tekinthetők, úgy, mint a formulák esetében tapasztalható volt, s az elemek cserélhetők (aszerint, hogy ki kit győz le). A legegyszerűbb változat, hogy **A** valahogy megöli **B**-t, például úgy, hogy követ vagy dárdát dob rá, és ha kell, ráront. Erre a legegyszerűbb formára vezethető vissza minden életre-halálra menő viadal. Ez azonban a tapasztalás legegyszerűsítése, mert nincs szó arról, hogy **B** védekezik, holott a gyakorlatban ez általában így volt. Ennek megfelelően a bővebb változatban **B** is dárdát dob **A**-ra, amire **A** ráront, és megöli. Az **A** dob, és azután öl mozzanat közé beékelődik a **B** is dob mozzanat. Hogy azonban a rövidebb változat dob, és azután öl fokozása is megmaradjon, **A** dobása nem talál, **B**-é igen, de nem végzetesen, különben nem maradna meg alapforma, hogy **A** megöli **B**-t. Ezzel sikerült az összecsapásnak egy olyan elbeszélő szerkezetét megteremteni, mely az összecsapás menetét a lényegre összpontosítva, sűrítve, egyben azonban a feszültséget (érdeklődést) fokozva is adja elő.

Az ilyen tipikus jelenetek (elbeszélő szerkezetek) egyfelől maguk is bővebben vagy rövidebben előadhatók (mikor Agamemnón az *Ilias* 11. énekében megöli Iphidamast, ez nyolc sorban van elmondva, mikor Achilleus Hektórt, az előzmények nélkül is kilencven sor,³⁶ de az alapszerkezet ugyanaz), másfelől más tipikus jelenetekkel, tipikus hasonlatokkal összeépülve egy nagyszerkezet jön létre. Ilyen nagyszerkezet lehet az *Ilias*ban az *aristeia*, a vitézkedés. Ennek is két fajtája van. Az egyik, rövidebben előadott, mikor egy kisebb, de név szerint és körülményei szerint is bemutatott harcost egy másik, már kiemelkedő hős legyőz (ép-

³⁴ Kővel: 16, 577–80; dárdával: 5, 533–40; stb.

³⁵ Egy kísérlet: Ritoók 2010: 161–163.

³⁶ *Il.* 11, 232–40; 22, 273–363.

pen ezzel bizonyítva kiemelkedő voltát), és a másik, már részletesebben előadott, kiszínezett változat, mikor egy kiemelkedő voltát már bizonyító nagy hőst egy még nála is nagyobb győz le, éppen ezzel bizonyítva még különb voltát. Sarpédont Patroklos, Patroklost Hektór, Hektórt Achilleus. A nagy hősök *aristeiája* azután mozzanatról mozzanatra ki van dolgozva: fegyverkezés, kivonulás, megrohanás, üldözés stb., mindegyik mozzanat után megfelelő tipikus hasonlat. Az *aristeiák* tehát nemcsak terjedelmük szerint, hanem funkciójukat tekintve is bizonyos hierarchiát alkotnak.³⁷

Az ilyen szerkezetek létrejöttének körülményeit R. Jakobson és B. Bogatyrev már a 20. század húszas éveinek végén vázolta.³⁸ A szóbeliségben a költő szövegei csak első fogalmazványok, javaslatok, melyek elfogadása a közönségtől függ. A költő a közönségre való tekintettel formálja művét, mert így remélheti, hogy az elfogadásra talál. A megszóvegezés és a szerkezetek tehát a közlés (előadás) kétoldalú folyamatából adódnak. Ha a költő reménye beteljesedik, és „javaslatát” a közönség elfogadja (a mű tetszik), úgy az sikeresnek bizonyult. Ebben az esetben a költő a többi, köztük esetleg akár a saját maga által kidolgozott változatot elejti, s csak vagy leginkább amellett marad, ami sikeresnek bizonyult. A többi, kevésbé sikeres változatok így elvesznek, mert a szóbeli hagyományozásban nem hagyományozódnak tovább, míg az egyszer megtalált jó, vagyis sikeres megoldás mintájára mindig új változatok születnek. Szavak, formulák, nevek, részletek módosulhatnak vagy kicserélődhetnek, a váz ugyanaz marad, vagy az új megvalósulások során bővül, finomul, tökéletesedik, „új javaslattá” alakul, hasonlóan ahhoz, ahogy a formula

³⁷ A kétféle aristeiáról: Krischer 1971: 23–38, 75–84; a nagyszerkezetéről: 131–158.

³⁸ Bogatyrev–Jakobson 1929: 900–912, illetve 1972: 381–398. Csak a költő felől az „egyszer megtalált” szerencsés forma varázsáról és a „stereotyp kitételek” jelentőségéről Marót már 1916, később 1940. A közösség mint „társszerző”: Marót 1947: 17.

bővül, rövidül, összeépül, elemei cserélődnek, de a közös szerkezet mindegyik változatban felismerhető.

Ezek szerint azonban nyilván itt is hasonló absztrakciónak, elvonásnak kellett végbemennie, mint a formulák és metrikai egységek esetében, mind a költő, mind a befogadó részéről, noha a szerkezet a maga elvontságában soha nem jelent meg, nem lett tudatos: nem a metrikai képlet jelent meg, hanem mindig annak megvalósulása. A váltás a tudatosság síkján mindig az egyik megvalósultságról a másikra történt. Ugyanez áll az elbeszélő szerkezetekre.

6. Epos és oimé

Erre mutat talán két szó is, az ἔπος (*epos*) és az οἴμη (*oimē*).³⁹ Az utóbbi csak mint költészeti szakszó fordul elő, az előbbi nem csak úgy. Az *epos* nemcsak 'szó'-t jelent a szónak mai, világosan körülhatárolt nyelvtani értelmében, hanem általánosabban azt, ami mondva van, a „mondomány”-t (bocsánat a neologizmusért! Agócs Péter barátom a logéma görög neologizmust ajánlja), kifejezést, szólamot. A görög archaikus epika költői ugyanis – és nyilván a hallgatók úgyszintén – gondolataikat nem szavakban fejezték ki, hanem értelemmel bíró hangcsoportokban (fonémacsoportokban), melyek alkothattak egy szót éppúgy, mint többet, a mi fogalmaink szerint, vagy akár egész mondatot (metrikai szempontból egész sort). Az írás korai formája ezt az állapotot tükrözi, mikor (a feliratokon) a szavak nincsenek vagy a mi fogalmaink szerint csak rendszertelenül vannak elválasztva. A délszláv énekmondókról is tudjuk, hogy miközben nyelvileg és metrikai szempontból is kifogástalan verssorokat alkotnak, fogalmuk sincs arról, hogy szavakban beszélnek.⁴⁰ Epikus szöveget a szó csak többesben jelöl (ἔπεα, ἔπη; *epea, epē*), egyes számban az αἶποι szó pedig a verset, első renden a hexametert jelenti. Az

³⁹ Az *epos*ról és az *oimé*ről mondottakhoz: Ritoók 1997: 29–33.

⁴⁰ Lord 1960: 25.

epos tehát olyan szavakat és egyúttal metrikai egységet is jelentő szócsoportokat (formulákat) jelöl, amilyenekből a költemények összetevődnek, és amilyeneknek, természetesen, valamilyen jelentése van („lényeges gondolatot kifejezők” — mint Parry mondja). Nem bizonyítható, hogy csak formulákat jelent, de bizonyos, hogy azt is. A használat alapján elég világosan körülhatárolható jelentés mindenesetre arra mutat, hogy költő és hallgató egyaránt tudatában volt annak, hogy vannak olyan nyelvi közlési egységek, melyek a mi osztályozásunk szerinti szavak vagy nem formuláris elemek éppúgy lehetnek, mint alakítható vagy merev formulák, akár egész mondatok, metrikailag pedig sor vagy sorok.

Nehezebbnek látszik az οἴμη (*oimē*) jelentésének megállapítása, már csak a sokkal ritkább előfordulás miatt is. A szótárak is megoszlanak a jelentésárnyalatot illetően, követve a kétféle etimológiát. Régebben az εἶμι (*eimi*) ’megyek’ jelentésű ige tövével hozták kapcsolatba, s metaforikus értelműnek tartották: ’az ének útja’, ’menete’, újabban inkább az indoeurópai **sēi-* – fűzés, összekapcsolást jelentő – tőből eredőnek tartják, s ennek megfelelően ’dalsorozat’-nak mondják. Ha az utóbbi értelmezést fogadjuk el, talán pontosabb értelmezés is adható. Nem ’dalsorozat’, hanem a fentebbi értelemben vett *eposok* sorozata, láncolata, s minthogy az *eposok* gondolatokat fejeznek ki, gondolatok láncolata. A szövegösszefüggés alapján az is világos, hogy az *oimē* valamilyen meghatározott tárgyú elbeszélés, tehát olyan gondolatláncolat, mely meghatározott történeket mond el, meghatározott menetben. (A két etimológia tehát nem egymást kizáró.) Marót már a múlt század harmincas éveiben arra gondolt, hogy ez a „menet” a fentebb említett tipikus jelenetek (mint az összecsapás) ismétlődő elemei alkotta szerkezetet jelenti, ahol az elemek módosulhatnak, a személyek, körülmények változhatnak, de a szerkezet, a váz változatlan marad. Kétségtelenül az énekesnek κατὰ κόσμον (*kata kosmon*), az (ékes) rendnek megfelelően kell énekelni, s az οἴμη (*oimē*) ezt a formulaszerűen ismétlődő vázat, narratív struktúrát is jelenti, de – mint az ἔπος (*epos*) sem csak formulát, hanem mindenféle szintagmát is – valószínűleg

nemcsak azt, hanem mindenféle beszédszerkezetet, bár gyaníthatólag főképpen elbeszélő szerkezetet. Mindenesetre nem a maga elvontságában, hanem, mint az ἔπος (*epos*) esetében, a maga megvalósultságában, a megvalósult, az előadott éneket. Hogy azonban a szerkezet meglétét látták, azt bizonyítja a külön nyelvi megjelölés. Ez azt is jelenti, hogy ebben a formában a kisvilágiságot is felismerték, de legalábbis megvalósították (megint nem a maga elvontságában): közvetve vagy közvetlenül az egyik megvalósultságról el lehet jutni a másikhoz. A formák alkalmazása pedig akár terjedelmüket, akár előfordulásukat tekintve – talán mondani sem kell – skálafüggetlen.

Így azonban egy nagy, összefüggő rendszer körvonalai bontakoznak ki, az összetett jelzőktől az elbeszélő szerkezetekig terjedőleg. A görög epikus nyelv a nyelvi kifejezésnek két szintjét különbözteti meg, az ἔπη-két (*eposokét*) és az οἰμαι-ét (*oimékét*). Az ἔπος (*epos*) jelentésköre felöleli az egyszerű szavakat éppúgy, mint az összetetteket (melyek közül az összetett jelzőket vizsgáltuk) és a szókapcsolatokat. Összetett szavak (legalábbis az összetett jelzők) és szó szerkezetek között nincs különbség, mert amazok úgy viselkednek, mint emezek (elemek cserélhetők, bővíthetők stb.). A szókapcsolatok között vannak, amik elemei mindig csak egy meghatározott alakban és sorrendben fordulnak elő, és vannak, amik különféleképpen módosíthatók (ez is áll az összetett jelzőkre), mindkét esetben azonban az elemek egyikének a másik vagy a többi alá van rendelve, attól függ. A szókapcsolatok elemeinek értelme tehát nem pusztán önmagukból adódik, hanem a többiekhez való viszonyukból is, ami azt jelenti, hogy a szókapcsolat értelme nem feltétlenül egyenlő alkotóelemei külön-külön értelmének összegével. Ez a köznyelvben is így van. Az ismétlődő, meghatározott metrikai értékű kapcsolatok a formulák. (A metrikai értékre nincs külön szó, az ἔπη [*epos*] egyúttal metrikai egység.) Formulák a köznyelvben is vannak, feltehetően az archaikus görögség köznyelvében is voltak. A köznyelvi és a költői nyelvi formulák közt a különbség a szavak és szókapcsolatok nyilván eltérő jelentésbeli körén túl a szabályozottság eltérő fokában mutatkozik meg. Ismétlődések, pár-

huzamosságok, melyek a köznapi nyelvben csak szórványosan, véletlenszerűen jelennek meg, a költői nyelvben bizonyos – skálafüggetlen jellegű – rendszerességgel. Vannak azután formulák, melyeknek elemei részben vagy egészen különbözők, de valamilyen, többnyire grammatikai szerkezeti párhuzam van köztük. Ezek a formulatípusok.

Hasonló volt megfigyelhető az οἴμαι (*oimék*) síkján is. Az οἴμαι (*oimék*) között is vannak, amelyek egyszerűen ismétlődnek, a szóbeliségben az énekmondó költő szándéka szerint „szóról szóra”, s amelyeket a befogadók is mint azonosat fogadnak be. A más közegből, például az írásbeliség közegéből szemlélt számára itt jelentős különbségek lehetnek, az azonos közegben befogadók számára azonban ez esetleg nem több, mint alacsonyabb szinten egy fonéma egyéni változata, melyet a befogadó akkor is azonosként fogad be, ha fonetikailag kimutathatóan nem azonos. A homérosi ἔπη (*eposok*), οἴμαι (*oimék*) esetében, melyekkel mi csak írásban találkozunk, ez nem észlelhető, legfeljebb az, ami belőle a kézirati hagyományban, főleg a papiruszokban lecsapódott.

Észlelhetők viszont azok az esetek, amelyeknél a tartalmi elemek részben vagy egészen különbözők, de felismerhető bizonyos esetekben a láncolat, a gondolatmenet párhuzamossága, az **A B A** szerkezet vagy a tipikus jeleneteket leíró, a leírást a legszükségesebbre redukáló, de mégis fokozásra törekvő szerkezetekben.

Az ἔπη (*eposok*) (formulák) és οἴμαι (*oimék*) (menetek) azonban nemcsak statikusan vizsgált felépítésükben, szerkezetükben hasonlóak, hanem mozgathatóságukban is. A menetek közt is vannak, bár elég kis számban, „szilárd menetek”, melyek azonos formában ismétlődnek, az esetek többsége a módosítható formulákhoz hasonló. Mindkét esetben elmaradhat az elemek egyike-másika (aminek jelentése van), változhat az elemek sorrendje, cserélhetők az elemek, amennyiben a cserelemek a formula, illetve a beszédszerkezet egészéből adódó követelményeknek megfelelnek (metrikailag azonos értékűek, a megfelelő típusba tartozó hasonlatok stb.). A formulák – éppúgy, mint a szerkezetek – összekapcsolhatók, illetve bővíthetők alkalmi elemekkel vagy

további formulák és szerkezetek beillesztésével (komplex formulák, nagyszerkezetek).

Az ἔπη (*eposok*), különösen a formulák bizonyos, a nyelvben rejlő és a köznyelvben rendszertelenül megvalósuló lehetőségek rendszeres ismétlés formájában szabályozott megvalósításai, sűrítései. Az οἴμῳι (*oimékra*) (beszédszerkezetekre) ugyanez áll. Érthető ennél fogva, hogy a formulák és beszédszerkezetek olyan rendszert alkotnak, mely azt a rendszert ismétli meg, amelyből vétetett, a nyelvtét. A szavak, szószerkezetek, beszédszerkezetek egyaránt nagyobb egységekké – a szavak szószerkezetekké és formulákká, ezek megint nagyobb egységekké, mondatokká, illetve komplex formulákká, ezek egyszerűbb vagy összetettebb beszédszerkezetekké, οἴμῳι (*oimékká*) – szerveződnek. Minden fokon a szerkezetek alkotóelemei, részben legalábbis, más, hasonló szintű elemek betoldásával egymástól elválaszthatók, az elemek szokásos rendje bizonyos határok közt megváltoztatható, s minden szerkezet a maga szintjén más szerkezetekkel – velük összekapcsolva vagy beléjük építve – egy magasabb rendű szerkezetet alkothat, vagyis az egytagú nyelvi elemek, az egyszerű szavak szintje felett mindegyik értelmezhető szerkezetnek és szerkezeti elemnek egyaránt. Másképpen fogalmazva: mivel az összetett jelzőkkel kezdve mindegyik szerkezet típusa a vele azonos síkon levőkkel, mint arról szó volt, hálózatot alkot, az egy adott hálózatot alkotó elemek a magasabb fokú hálózatot alkotó elemeknek alkotóelemei. Ebből következik egyfelől, hogy mindezek a hálózatok valóban egymásba ágyazottak, másfelől, hogy az elemek értelmüket és értéküket egymáshoz való viszonyukból, illetve a más szerkezetekben betöltött szerepüktől nyerik, és így egymással állandó feszültségben és kölcsönhatásban vannak.

7. Szerkezetek és diakrónia

A kölcsönhatás és feszültség azonban nem csak az egyidejűség síkján figyelhető meg. A rögzült kifejezés, a formula eredetileg egy adott helyzetnek, jelenségnek, az abból fakadó élménynek a

leírása, ismétlés által hangsúlyossá tett kifejezése. Minden helyzet azonban szigorúan véve csak önmagával azonos, mihelyt tehát valaki a kérdéses kifejezést egy másik helyzet leírására alkalmazza, valójában értelmezi a másik helyzetet, s azáltal, hogy egy másik helyzetben született kifejezéssel írja le az újabbat, éppen azt juttatja kifejezésre, hogy a kettőt valahogyan, legalább bizonyos szempontból azonosnak tartja. Az adott kifejezés így meghatározza, hogy mit lásson, mit tartson lényegesnek, kifejezendőnek egy következő helyzetben, hogyan értelmezze azt szintagmatikus, illetve beszéd- (elbeszélő) szinten. Egy formula alkalmazása különböző esetek leírására tehát már bizonyos elvonás, mely az azonosság és nem azonosság feszültségét teremti meg a valóság és a nyelv viszonyában.

A szerkezetek tehát minden szinten a gyakorlatból nőnek ki, de azután maguk lesznek a gyakorlat leírásának, feldolgozásának eszközévé, bizonyos mértékig öntörvényű tényezőkké, melyek részben igazodnak ugyan a mindenkori gyakorlathoz, részben azonban azt igazítják magukhoz. Az időszerű világot a hagyományos szerkezetnek megfelelően értelmezik, a hagyományos szerkezetet az időszerű világnak megfelelően, mindkettőt a költő-énekmondó akaratának és képességének megfelelően, aki mindig hagyományos elemekkel dolgozik, de aki számára ugyanakkor mindig nyitva áll a lehetőség, hogy a hagyományos elemeket újszerűen alkalmazza.

Ha mármost elegendő szerkezet alakul ki az élet fontos mozanatainak feldolgozásához, úgy ez a rugalmas, a kifejezés elemi síkjától a legösszetettebb elbeszélő szerkezetekig minden részben egymással összefüggő és kölcsönös vonatkozásban álló, egymásba ágyazott hálózatrendszer képes mindent befogni és leírni. Ebből többféle következtetés is adódik. Az első az, hogy egy ilyen rendszer nagymértékben megkönnyíti a költő-előadó dolgát, amennyiben mindennek az előadásához kész elemekkel rendelkezik. Megkönnyíti, másodsor, a befogadó dolgát, amennyiben állandóan világos és előre meghatározható elemek világában jár. Ezek a kész elemek és ez az ismert világ mindamellet nyitva hagyja a meglepetések lehetőségét (részben a skálafüggetlen jelleg miatt),

s a kellő mértékben adagolt meglepetés, nem várt fordulat fokozhatja a gyönyörűséget. Bizonyos elemek (formulatípusok, tipikus jelenetek, „toposzok”) állandó ismétlődése, az azonosság és különbözőség feszültségének állandó újramegjelenése folytán, harmadszor, könnyebben megtörténhet a különféle elemek közti hasonlóságok felismerése, az alapformák elvonása. Nem a maguk elvontságában, de az a mód, ahogyan a költő ezekkel dolgozik, kétségtelenné teszi, hogy elvonásuk megtörtént, különben a tőlük való eltérésnek nem volna funkciója. Végül, ennek folytán, azt is jelenti, hogy az ismétlődések halmozódása lehetőséget teremt az (esztétikai) általánosításra. A hallgató állandóan alapjában számára ismerős elemek között mozog, tehát az egész világot a halmozott ismétlések alapján értelmezi. Ha az egyes esetek egy-egy alapformára vezethetők vissza, akkor a világ a maga egészében mint bizonyos alapformák változatainak összessége jelenik meg.

8. Hósdal és eposz

Ezzel azonban a hósdal és az eposz különbözőségének vagy kapcsolatának kérdéséhez is jutottunk. A hósdal mindig egyes eseteket, egyedi jelenségeket ábrázol, s mikor ezek kellőképpen felhalmozódtak, és a sok egyes eset nyomán a lényegében nem túl nagy számú alapforma fokról fokra világossá válik, van meg a lehetősége annak, hogy ezeket összegezzék. Először talán csak egymás mellé rendelő összeadás formájában, de később magasabb fokon, mindenesetre egy tényezőnek rendelve alá valamennyi részletet. Mert ahogy a formula sem azonos elemeinek pusztá összegével, s mindig egy elemnek van a többi alárendelve, s ugyanez érvényes mutatis mutandis magasabb szinteken, úgy összegezi, halmozza fel és integrálja az eposz a hósdalokat, az azokban kidolgozott szerkezeteket magasabb szinten rendelve alá egyetlen nagyszerkezetnek, s ábrázolva ezzel együtt a világot valamely, a kor számára alapvető értéknek, élménynek a szempontjából, a részleteket ennek rendelve alá. Így tudja az eposz költője megteremtteni a világ

költői képét, a kor lényeges összefüggéseinek teljességét (totalitását) megragadó „szemléleti egészt” (József A. kifejezése).

Ezt teszi az *Ilias* költője. Két, valószínűleg jól ismert tipikus, talán maga által is külön-külön sokszor előadott elbeszélésszerkezetet, a becsületében megsértett és ezért haragvó hősről és a megölt barátjáért bosszút álló hősről szólót összekapcsolta. Eredetileg mindkettő lezárt, kerek egész volt, az egyikben a hős becsülete, τιμή-je (*timē*) a görög heroikus arisztokráciának ez az alapértéke anyagi és erkölcsi elégtétel által helyre lett állítva, a másikban a hős teljesítette kötelezettségét, mely a barátja iránti φιλία-ból (*philia*), a tőle függő személy iránti barátságból következett. A megsértett világrend mindkét esetben helyre volt állítva. Az *Ilias*-költő a kettőt összekapcsolta azáltal, hogy az első szerkezetet „kinyitotta”: a hős az elégtételt nem fogadja el, s az így megváltoztatott menetet összekapcsolta a barátjáért bosszút álló hős menetével. A menetek összekapcsolása, láttuk, a nagy hálózatrendszer természetéből következett, és azt is láttuk, hogy egy-egy ilyen kapcsolás folytán a kapcsolt elemek értéke megváltozik. Ez történik itt is.

Kiderül, hogy Achilleus magatartása kezdettől ellentmondásos volt. Haragjában annak a seregnek pusztulását kívánta, amelytől megbecsülését, τιμή-jét (*timējēt*) várta, azt a τιμήτ (*timēt*), mely olyan tettért jár ki, amelyet valaki közössége javára, annak boldogulásáért hajt végre. Míg az elbeszélés az elégtételadással lezárult, és a hős tovább harcolt, ez az ellentmondás leplezve volt. Azáltal, hogy Achilleus azt az elégtételt elutasította, ez világossá vált, és személyre szólóan megismétlődik, mikor Achilleus Patroklost, akit inkább neki kellett volna védenie, harcba küldte maga helyett. Ezzel az egész bosszúmenet értelme vált kérdésessé. Az *Ilias*-költő nem Achilleus személyes felelősségét állítja középpontba (amiről annyi vita folyik), hanem a τιμή-t (*timēt*), a kor ezen alapértékét, melyért mindent fel kell áldozni, még az életet is. Mi történik, ha valaki ezt úgy a végsőkéig viszi, mint Achilleus? Nem lesz-e értelmetlenné akkor az egész τιμή (*timē*) eszméje, s nem lesz-e értelmetlen ennek nyomán a bosszú?

Két, eredetileg feltehetően egymástól független menet összekapcsolásáról van szó, melyek maguk is különböző síkokon

hálózatokat alkotó szerkezetekből épülnek fel. Ennek tudata segítheti a műértelmezést, de nem pótolja, és nem is feltétlenül sugallja. Egyszerűen azt mutatja meg, hogyan „működik” az *Ilias*. A különös az, hogy a tudomány mai állása szerint az élővilág és az emberi társadalom is így működik, s ez a működés tartja egyensúlyban az élővilág folyamatait. A fentebbiek alapján úgy látszik, hogy a költői nyelv a maga skálafüggetlen jellegű szabályozottságával, az ismétlődő (a szó legtágabb értelmében formuláris) és a meglepő, a várt és a nem várt kellő adagolásának egyensúlyteremtő hatásával teremti meg a lehetőséget a nyelvi műalkotás egyensúlyához.

A lehetőséget. Mert a vers nem önmagát írja, bár a formulák ezt megkönnyítik. Az οἴμη-t (*oimēt*), a megvalósuló menetet, a Múzsza tanítja a költőnek. Hogy a nyelv kínálta lehetőség valóság legyen, Múzsza tanította költőre van szükség. Különben formulák és menetek csak zakatoló gép maradnak.

Irodalom

- Adkins, Arthur W. H. 1969. Εὐχομαι, εὐχολή and εὖχος in Homer. *Classical Quarterly*, 19: 22–26.
- Anderson, Warren D. 1957/58. Notes on the Simile in Homer and his Successors. *The Classical Journal*, 53 (2): 81–87, 127–133.
- Arend, Walter 1933. *Die typischen Scenen bei Homer*. Berlin: Weidmann.
- Armstrong, James J. 1958. The Arming Motif in the Iliad. *The American Journal of Philology*, 79 (4): 337–354.
- Ausfeld, Carl 1903. De Graecorum precationibus quaestiones. *Jahrbücher für Philologie*. Suppl. 28.
- Bogatyrev, Petr – Jakobson, Roman 1929. Die Folklore als eine besondere Form des Schaffens. *Donum Natalicium Schrijnen*. Nijmegen–Utrecht: N. V. Dekker & Van de Vegt. 900–913. Magyarul: Jakobson, Roman 1972. *Hang – jel – vers*. Budapest. 381–398.
- Brusznay Árpád 1955. Az Ilias hasonlatairól. *Antik Tanulmányok*, 2: 15–24.

- Brusznjai Árpád 1956. Az Odysseia hasonlatairól. *Antik Tanulmányok*, 3: 268–273.
- Csermely, Péter 2009. *Weak Links: The Universal Key for the Stability of Networks and Complex Systems*. Berlin–Heidelberg: Springer.
- Devecseri Gábor 1970. *Műhely és varázs*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Edwards, Mark W. 1986. Homer and Oral Tradition. The Formula. I. *Oral Tradition*, 1: 171–230.
- Edwards, Mark W. 1988. Homer and Oral Tradition. The Formula. II. *Oral Tradition*, 3: 11–60.
- Fenik, Bernard 1968. *Typical Battle Scenes in the Iliad*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Fränkel, Hermann F. 1922. *Die Gleichnisse Homers*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Fränkel, Hermann 1927. Rez. Oehler, Robert: Mythologische Exempla (Aaren 1925. c. disszertációjának ismertetésében). *Gnomon*, 3: 569–576.
- Hainsworth, J. Bryan 1968. *The Flexibility of the Formula*. Oxford: Clarendon Press.
- Hainsworth, J. Bryan 1993. *The Iliad. A Commentary. Vol. III. Books 9–12*. (General editor G. S. Kirk.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Kiparsky, Paul 1976. Oral Poetry: Some Linguistic and Typological Considerations. In Stolz, Benjamin A. – Shannon, Richard S. (eds.): *Oral Literature and the Formula*. Ann Arbor: The University of Michigan Press. 74–83.
- Krischer, Tilman 1971. *Formale Konventionen in der homerischen Epik*. München: Verlag C.H. Beck.
- Lohman, Dieter 1970. *Die Komposition der Reden der Ilias*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Lord, Albert B. 1951. Composition by Theme in Homer and Southslavic Epos. *Transactions of the American Philological Association*, 82: 71–80.
- Lord, Albert B. 1960. *Singer of Tales*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Marót Károly 1916. Thomas Mann és a klasszikusok. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 40: 238–240.

- Marót, Károly 1934. Les origines du poète, Homère. *Revue des Études Homériques*, 4: 14–54.
- Marót Károly 1940. ΙΔΙΟΣ ΕΝ ΚΟΙΝΩΙ. *Egyetemes Philológiai Közlemény*, 64: 224–233.
- Marót Károly 1947. Népköltészet és műköltészet. *Puszták Népe*, 2 (1): 13–18.
- Marót Károly 1958. Néhány szó a szólamról. *MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, 13: 83–87.
- Moulton, Carroll 1977. *Similes in the Homeric Poems*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Oehler, Robert 1925. *Mythologische Exempla in der älteren griechischen Dichtung*. Aarau: H.R. Sauerländer.
- Otterlo, Willem A. A. 1944. Eine merkwürdige Kompositionsform der älteren griechischen Literatur. *Mnemosyne*, 12: 192–207.
- Otterlo, Willem A. A. 1948. De ringkompositie als opbouwprincipe in de epische gedichten van Homerus. *Verhandl. Akad. Amsterdam*. Afd. Letterk. 51. 1.
- Parry, Milman 1971. *The Making of Homeric Verse. The Collected Papers of Milman Parry*. Ed. by A. Parry. Oxford.
- Powell, Barry B. 1977. *Composition by Theme in the Odyssey*. Meisenheim: Hain.
- Riezler, Kurt 1936. Die homerischen Gleichnisse und der Anfang der Philosophie. *Die Antike*, 12: 255–257.
- Ritoók Zsigmond 1973. *A görög énekmondók*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Ritoók, Zsigmond 1997. Zur Terminologie der Dichtung in der frühgriechischen Epik. In Nemes, Zoltán – Németh, György (szerk.): *Heorte: studia in honorem Johannis Sarkady septuagenarii*. Debrecen: KLTE. 27–35.
- Ritoók Zsigmond 2010. A homérosi harcleírások kora. In M. Nagy Ilona (szerk.): *Xenia. Tanulmányok a nyolcvanéves Tegye Imre tiszteletére*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó. 161–163.
- Schwenn, Friedrich 1927. *Gebet und Opfer: studien zum griechischen kultus*. Heidelberg: C. Winter.
- Willcock, Malcolm M. 1964. Mythological Paradeigma in the Iliad. *Classical Quarterly*, 14: 141–154.
- Witte, Kurt 1913. Homeros, B) Sprache. *Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*. VIII. 2213–2247.

